

УДК 347.68(477)

Ніна Солтис,

кандидат юридичних наук,
завідувач сектору проблем цивільного права
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ВИЗНАЧЕННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ З УЧАСТЮ ПОДРУЖЖЯ

У статті робиться акцент на визначення правового статусу подружжя як сторони спадкового договору та особливості його укладення. Обґрунтовується теза про те, що у разі невиконання набувачем розпоряджень спадкового договору за участю подружжя ініціатором його розірвання може виступати відчужувач-спадкоємець, але лише щодо невиконання тих умов, які виникли після переходу до нього спадщини.

Ключові слова: *спадковий договір, зобов'язальні відносини, особливості спадкового договору з участю подружжя, розірвання спадкового договору.*

Зобов'язальне право становить певну систему цивільно-правових інститутів, що відображають як загальні категорії, що є цивільно-правовим оформленням будь-якого товарообміну, так і його різні, конкретні цивільно-правові форми [1], зокрема й у формі договору. Договір як юридичний факт посідає особливе місце в механізмі правового регулювання спадкових відносин. Залежно від волевиявлення спадкодавця договірне зобов'язання виникає і на підставі спадкового договору. Спадковий договір законодавчо не визнається підставою для виникнення спадкових правовідносин у правонаступника (набувача) права на спадкування, відповідно до ст. 1223 ЦК України, а на правовідносини, що виникають у зв'язку з його укладенням, не поширюються норми, що регулюють умови і порядок спадкування.

З одного боку, законодавець беззаперечно відвів йому місце у системі спадкового права, з іншого — залишається невизначеним, чи встановлюється за спадковим договором право спадкування. З приводу цього на сторінках періодики висвітлюються різні точки зору. За однією — набувач, отримуючи право власності на одержане у спадщину майно відчужувача, фактично успадковує його, а отже, набувач розглядається як правонаступник відчужувача. І якщо розглядати набувача як правонаступника від-

чужувача, то не як універсального, оскільки спадковим договором може охоплюватися не вся сукупність цивільних прав та обов'язків, що належали відчужувачу за його життя, а лише речові та лише такі, що належали останньому на праві власності. Незважаючи на те, що закон (ст. 1217 ЦК України) відкидає спадковий договір як один із видів спадкування, не враховуючи особливий зобов'язальний характер спадкового договору, деякі автори вважають доцільним закріплення цього інституту, як тісно пов'язаного з відносинами з приводу посмертного переходу майна, саме у системі спадкового права [2]. На думку Н. П. Шама [3], український спадковий договір є інститутом договірного права, а не спадкового, незважаючи на його розміщення у Книзі шостій ЦК України «Спадкове право», в силу відсутності в ньому юридичного складу спадкового правонаступництва, тому до спадкового договору не застосовуються норми спадкового права. С. В. Мазуренко у своєму дисертаційному дослідженні відносить спадковий договір до «нетипових договорів» цивільного права. Автор, зокрема, зазначає, що у цих відносинах (автор пов'язує їх із зобов'язальними відносинами) на підставі спадкового договору об'єднані два договори: 1) договір про виконання дій набувачем, який породжує відповідні зобов'язання, змістом

яких є дії набувача; 2) договір про передачу права власності на майно відчужувача після його смерті [4].

Водночас на сьогодні залишається проблематичним щодо місця спадкового договору в системі договірних зобов'язань, що безпосередньо пов'язано із визначенням правової природи зазначеного договору, його змісту та порядку укладення та розірвання, що обумовлює необхідність у дослідженні зазначених питань.

Предмет спадкового договору є безпосередньо й істотною умовою договору, з приводу якого виникають права і обов'язки у сторін, що становлять зміст даного договору (статті 1305, 1306 ЦК України).

Предметом спадкового договору є як придбання права власності на майно відчужувача, так і обов'язки набувача — дії (виконання робіт, надання послуг тощо) набувача. У зв'язку з чим пропонується виділити наступну класифікацію предмета спадкового договору: 1) залежно від характеру дії: майнові дії та дії немайнового характеру; 2) залежно від об'єкта: майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності та майно, яке є особистою власністю подружжя. Деяко схожі істотні умови пропонуються і О. С. Кухаревим, але з передбаченням й інших умов, визначених сторонами як істотних умов договору [5].

Перелік істотних умов спадкового договору в законі відсутній, проте можна припустити, що ними є: визначення майна, яке переходить до набувача після смерті відчужувача, а також визначення вимог, які пред'являються до дій набувача відчужувачем — вид, характер, перелік, строк їх виконання тощо [6].

Змістом спадкового договору може бути обов'язок набувача, який є одночасно й істотною умовою договору, вчинити дії майнового або немайнового характеру (ст. 1305 ЦК України). Характер зазначених дій буде залежати від розпорядження відчужувача, яке набувач повинен буде виконати до або після смерті відчужувача. До таких матеріальних дій можна віднести надання матеріальної допомоги як самому відчужувачу, так і третій особі, яку зазначить відчужувач (наприклад, неповнолітній особі). Як свідчить аналіз судової практики, яка

склалася більше саме з підстав розірвання спадкових договорів, майже всі істотні умови носять здебільшого побутовий характер. Наприклад, відповідно до п. 8 спадкового договору ОСОБА_2 прийняла на себе зобов'язання виконати особисті розпорядження позивачки, а саме: забезпечувати відчужувача продуктами харчування за її кошти, сплачувати комунальні послуги за квартиру, виконувати ремонт вказаної квартири, щомісячно прати білизну, забезпечувати ремонт побутової техніки тощо, забезпечувати відчужувача необхідними лікувальними засобами, в т. ч. на підставі виданих рецептів, у разі смерті відчужувача поховати її [7].

Не можуть бути предметом цього договору особисті немайнові права (наприклад, відчужувач не може обмежити набувача у виборі місця проживання, у виборі подружжя тощо), речові права на чуже майно (емфітевзис, суперфіцій, сервітути) тощо [8]. Але предметом спадкового договору, об'єктом якого є житловий будинок або квартира, може бути дія немайнового характеру. Наприклад, відчужувач може зобов'язати набувача зареєструвати у даному будинку певну особу, або надати право користування житловою площею (частиною) у даному будинку (квартирі). У такому випадку предметом спадкового договору є дії, які за своїм характером тотожні із заповідальним відказом, або заповіту із покладенням обов'язків на спадкоємців. Але законодавство чітко визначає, що об'єктом спадкового договору є майно, яке до складу спадщини не включається. Такий заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним (ч. 2 ст. 1307 ЦК України). Таким чином, предметом спадкового договору є покладення на набувача дії немайнового характеру, в результаті чого у набувача виникає обов'язок надати право користування житлом, або проживання третім особам після смерті набувача. У результаті таких дій у набувача та третіх осіб виникають житлові права на проживання.

Другим різновидом предмета спадкового договору є набуття майнових прав за договором. Особливим предметом спадкового договору є також майно, яке

належить подружжю на праві спільної сумісної власності або яке є особистою власністю будь-кого із подружжя.

Подружжя має право укласти спадковий договір щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Змістом права спільної власності, як і будь-якого права власності, є право володіння, користування та розпорядження спільною річчю (статті 63, 65 СК; ст. 369 ЦК). Закон надає подружжю рівні права на їхнє спільне майно, яким вони розпоряджаються за спільною згодою. Сімейне законодавство закріплює положення про те, що той із подружжя, хто є власником нерухомості, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей (ст. 59 СК України). При розпорядженні цим майном дружина чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним. Так, якщо об'єктом особистої приватної власності одного з подружжя є житлове приміщення, право користування ним належить усім членам сім'ї (ст. 156 ЖК України). Розпоряджаючись житловим приміщенням, той з подружжя, хто є його власником, зобов'язаний враховувати інтереси дітей та інших членів сім'ї, непрацездатних членів сім'ї (ч. 8 ст. 7 СК). Відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» діти — члени сім'ї наймача або власника жилого приміщення мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем. Неповнолітня дитина за життя батьків, які мають квартиру на праві приватної власності, не має права на їхнє майно, якщо тільки вона не є співвласником (у результаті приватизації або за договором дарування чи купівлі-продажу), тоді як в інших випадках їй надається право на користування житловою площею. З урахуванням інтересів неповнолітньої дитини житло не відчужується без дозволу органу опіки та піклування. Відповідно до ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації,

відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

Виникає запитання, чи обтяжується право набувача при переході права власності на житловий будинок за спадковим договором, відчужувачами якого є подружжя, якщо на даній житловій площі зареєстровані неповнолітні діти? Одним із способів забезпечення їх права на житло є передбачення відчужувачами (батьками) права проживання або користування житловою площею після відчуження за спадковим договором, як одна із істотних умов договору, про що вже йшлося вище. Іншим способом є імперативне закріплення захисту неповнолітніх дітей. Але в такому випадку дана норма буде дублювати за своїм змістом право необхідних спадкоємців на обов'язкову частку у спадщині за заповітом, а також обмежувати права власника (набувача). Тому в такій ситуації до набувача переходить певна сукупність прав: майнових (право власності на житловий будинок) і житлових (право проживання, користування), що регулюється житловим законодавством. А законодавство, зокрема ч. 2 ст. 18 вищезгаданого Закону, покладає на органи опіки та піклування зобов'язання здійснювати контроль за дотриманням батьками або особами, які їх замінюють, майнові та житлові права дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла. Таким чином, подружжя повинно здійснювати відчуження житла за спадковим договором з урахуванням права дітей на проживання, якщо на момент смерті відчужувачів вони ще не досягнуть повноліття. В інтересах захисту неповнолітніх дітей дану позицію доречно було б закріпити імперативно і доповнити ст. 1306 ЦК України частиною третьою наступного змісту: «Відчуження житла за спадковим договором, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, здійснюється з урахуванням права неповнолітніх дітей на проживання, якщо тільки на момент смерті відчужувачів вони не досягнуть повноліття».

Для визнання речей, набутих за час шлюбу, об'єктами спільної сумісної

власності подружжя не має значення, на ім'я кого з них оформлене це майно. Оскільки в п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 04.10.1992 р. № 7 «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок» зазначено, що для виникнення права спільної сумісної власності подружжя на збудований у період шлюбу житловий будинок не має значення, на ім'я кого з подружжя він оформлений. Але при укладенні спадкового договору нотаріус вимагає правостановлюючий документ, який може бути оформлений лише на одного із подружжя. В такому разі другий із подружжя, який не зазначений у правостановлюючому документі, але є співвласником спільного майна подружжя, не може бути відчужувачем за спадковим договором, оскільки у витягу із Реєстру прав власності на нерухоме майно, який подається нотаріусу разом із правостановлюючими документами для підтвердження права власності на нерухомість, буде зазначено лише одного із подружжя. У такому разі для посвідчення спадкового договору необхідна письмова та нотаріально посвідчена згода другого з подружжя. Такі договори щодо належного подружжю на праві спільної сумісної власності майна, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також правочини щодо іншого цінного майна можуть бути посвідчені нотаріусом тільки за наявності письмової згоди другого з подружжя.

Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором. Таким чином, у спадковому договорі подружжя можуть визначити між собою порядок переходу права власності через спадкове правонаступництво шляхом призначення того з подружжя, який його переживе, спадкоємцем майна. У такому разі лише після смерті одного із подружжя спадщина переходить до набувача за спадковим договором. Таким чином, той із подружжя, який його пережив, не може бути обтяжений виконанням обов'язків за спадковим договором,

які покладені на набувача. А звідси виникає запитання щодо вірного визначення правового статусу подружжя як сторони спадкового договору — як відчужувача чи спадкоємця відчужувача? І чи виникає у набувача за спадковим договором зобов'язання щодо виконання розпорядження спадкоємця відчужувача, які не були ним передбачені? Оскільки згідно з ч. 1 ст. 1308 ЦК України у разі невиконання набувачем розпоряджень за спадковим договором на вимогу відчужувача спадковий договір може бути розірвано судом.

Проте задоволення такої вимоги можливе за умови пред'явлення її відчужувачем. Відповідно до ч. 5 п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 від 30.05.2008 р., спадковий договір може бути розірвано на вимогу відчужувача або набувача, інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору. Як свідчить судова практика, суди припускаються помилок у винесенні рішень про розірвання таких договорів, що свідчить про недосконалість самого законодавства, зокрема ст. 1306 ЦК України, де такий симбіоз норм зобов'язального і спадкового правовідношення лише призводить до не завжди однозначно тлумачення норми законодавства.

Так, рішенням колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України м. Києва [9] частково задоволена касаційна скарга про розірвання спадкового договору з наступних підстав. Відповідно до спадкового договору набувач зобов'язувався виконувати розпорядження відчужувачів і в разі їхньої смерті набував право власності на квартиру, належну ОСОБА_6 та ОСОБА_8 на праві спільної сумісної власності на підставі свідоцтва про право власності на житло. Згідно із п. 6 зазначеного договору на ОСОБА_7 поклалися такі обов'язки: забезпечення відчужувачів належними лікувальними засобами незалежно від їх вартості та лікування в лікувальних закладах; організація щотижня прогулянок на свіжому повітрі в приміській зоні; забезпечення щоденним харчуванням, а також готування їжі; на-

дання побутових послуг (прання постільної білизни, послуги перукарні), прибирання у квартирі, дрібний ремонт квартири; оплата в установлені строки всіх комунальних послуг; у разі смерті відчужувачів — їх поховання.

Слід зазначити, що, ухвалюючи рішення про розірвання спадкового договору, суди на зазначені вимоги ч. 5 п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» уваги не звернули та не врахували, що ОСОБА_7 обов'язки, передбачені спадковим договором, щодо ОСОБА_8 виконав належним чином, на момент звернення до суду ОСОБА_8 помер, а тому заявлені позивачкою вимоги про розірвання спадкового договору подружжя підлягають задоволенню лише в частині домовленості ОСОБА_7 з ОСОБА_6, і дійшли необгрунтованого висновку про задоволення позовних вимог ОСОБА_6 про розірвання спадкового договору.

Таким чином, незважаючи на те, що після смерті одного із подружжя-відчужувачів, до другого із подружжя-віжжувачів переходять права та обов'язки, за правилами спадкового правонаступництва він залишається стороною спадкового договору, а не спадкоємцем. У та-

кому випадку зобов'язальні відносини, які виникли між відчужувачем-спадкоємцем і набувачем, не припиняються. У разі невиконання набувачем розпоряджень спадкового договору за участю подружжя ініціатором його розірвання може виступати відчужувач-спадкоємець, але лише щодо невиконання тих умов, які виникли після переходу до нього спадщини. Слід зазначити, що судова практика за останні роки значно поповнилася саме рішеннями про розірвання спадкового договору. Ініціаторами розірвання є як відчужувач, так і набувач. Причини заздалегідь зводяться до двох основних: це невиконання розпоряджень за договором набувачем або в силу життєвих обставин неможливість їх виконання. Зазвичай, у більшості випадків позовів відповідачі не мають заперечень до висунутих позивачами вимог.

У зв'язку із вищевикладеним вбачається доцільним доповнити частиною 3 статтю 1308 ЦК України «Розірвання спадкового договору» наступним змістом: «3. Спадковий договір з участю подружжя може бути розірвано судом на вимогу відчужувача-спадкодавця у разі невиконання або неможливості виконання набувачем розпоряджень, які виникли після переходу до нього спадщини».

ПРИМІТКИ

1. Зобов'язальне право України : підручник / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. — К. : Істина, 2011. — С. 7.
2. Чуйкова В. Правова характеристика спадкового договору / В. Чуйкова // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 4. — С. 7.
3. Шама Н. П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н. П. Шама ; Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. — Л., 2008. — С. 6, 12.
4. Мазуренко С. В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С. В. Мазуренко ; Одеська нац. юрид. академія. — О., 2004. — С. 10.
5. Кухарев О. Є. Спадкове право України : навч. посіб. / О. Є. Кухарев. — К. : Алерта, 2013. — 328 с.
6. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар : у 2 ч. / кер. авт. кол. та відп. ред. проф. А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнецова. — К. : Юстініан, 2006. — Ч. 6. — С. 960.
7. Справа 2-1489/2010 Куп'янського міськрайонного суду Харківської області // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10378272>.
8. Цивільний кодекс України : наук.-практ. ком. / за заг. ред. Є. О. Харитонова. — Х. : Одісей, 2006. — С. 1181.
9. Рішення колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7462285>.

Солтыс Ніна. Определение наследственного договора с участием супругов.

В статье делается акцент на определение правового статуса супругов как стороны наследственного договора и особенности его заключения. Обосновывается тезис о том, что в случае невыполнения приобретателем распоряжений наследственного договора с участием супругов инициатором его расторжения может выступать наследник-отчуждатель, но только относительно невыполнения тех условий, которые возникли после перехода к нему наследства.

Ключевые слова: наследственный договор, обязательственные отношения, особенности наследственного договора с участием супругов, расторжение наследственного договора.

Soltys Nina. Determination of hereditary contract involving spouses.

The article focuses on the legal status of the spouses as part of a contract of inheritance and features of its conclusion. The thesis that the purchaser in the case of non-hereditary orders contract involving spouses initiated its dissolution may be a successor of the transferor, but only on non-compliance of the conditions that arose after the transfer to it of the inheritance.

Key words: hereditary contract of obligation relations, especially hereditary contract involving spouses, divorce hereditary contract.